

بررسی آخرین تحولات ساختاری و محتوایی غزل از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰

مهدی زارعی^۱

چکیده

قالب غزل در طول چند صد سالی که از عمر پر فراز و نشیب خود سپری کرده، همواره شاهد تغییر و تحولاتی در محتوا و ساختار خود بوده است. اما آنچه که در این نوشتار مورد بررسی قرار خواهد گرفت، آخرین تحولاتی است که در طول دو دهه‌ی اخیر توسط غزل سرایان جوان در محتوا و ساختار این قالب کهن به وجود آمده است؛ تغییراتی که بی‌شک تحت تأثیر فضای حاکم بر شعر معاصر (نیمایی، سپید و...) بوده و به لطف انعطاف‌پذیری غیرقابل انکاری که این قالب از خود نشان داده است همچنان بعد از گذشت هزار سال به عنوان یکی از پرکاربردترین قالب‌ها به حیات ادبی خود ادامه می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: غزل معاصر، تحولات، محتوا، ساختار

و شهری عصر حاضر که مملو از نمادهای صنعتی و مدرن است تناسب نداشته و با آن مغایرت دارد.

با محکم شدن جای پای نیما یوشیج در ادبیات معاصر و پذیرش تئوری‌های او، بسیاری از قالب‌های کلاسیک با بالا بردن پرچم سفید، از متن به حاشیه رانده شدند و تا کنون نیز هیچ‌گاه نتوانسته‌اند جایگاه اولیه‌ی خود را باز پس بگیرند؛ اما قالب غزل با سرسختی‌ای مثال زدنی، همچون جنگ جویی کهن سال، شانه به شانه‌ی این حریف جوان تازه وارد، در میدان باقی ماند؛ موفقیتی که هرگز حاصل نمی‌شد مگر با زیرکی و درک درست شاعران غزل‌سرا از شرایط به وجود آمده‌ی جدید. شاعرانی که بسیاری از پیشنهادهای نیما را در بسیاری از زمینه‌ها در این قالب پیاده کردند. تغییراتی که در دو دهه‌ی اخیر به شدت سرعت گرفته است و هدف اصلی این نوشتار بررسی همین تحولات در دو محور محتوا و ساختار است.

۱. تحولات محتوایی

۱-۱. عاشقانه

غزل قالبی است که از آغاز شاعران آن را مناسب‌ترین ظرف برای مضامین عاشقانه تشخیص داده و تا عصر حاضر نیز این روند ادامه داشته است. گذشته از مضمون کلی و موضوع محوری این گونه آثار که همان معشوق و وصف حالات و ویژگی‌های اوست، وقتی که سخن از چگونگی نگرش به این موضوع ثابت به میان می‌آید قضاوت‌ها و برخوردهایی که در هر دوره‌ای وجود داشته است، حاکی از تفاوت در دیدگاه شاعران دوره‌های مختلف است که عصر حاضر و به ویژه دوره‌ی مورد بررسی این مقاله نیز از این قاعده مستثنی نیست. در ادامه برخی از این تحولات را بررسی می‌کنیم:

۱-۲-۲. خودکشی

مثال:

لبخند زد به ساعت روی جلیقه‌اش
در لوله‌ی تفنگ گلوله گذاشت، گفت:
شلیک! گُمب!... بعد گلی مخملی شکفت
فرقی نداشت ساعت و روز و دقیقه‌اش
آدم چه فرقی دارد قلب و شقیقه‌اش؟
بر دکمه‌های تنبل روی جلیقه‌اش^{۱۳}
(میرزایی، ۱۳۸۷: ۱۳۰)

۱-۲-۳. سیگار کشیدن

مثال:

می‌خواهم از تو بگذرم و مثل حادثه
آنگاه مثل سوختن لحظه‌های خیس
در تنگنای تیره‌ی تکرار گم شوم
در دوده‌های حلقه‌ی سیگار گم شوم^{۱۴}
(خنیاگر، ۱۳۸۱: ۸۱)

۱-۲-۴. اعتیاد به مواد مخدر و روان‌گردان‌ها

مثال:

بلا به سمت تو آمد، گرفت جانت را
پدر چه کرده برایت حشیش جز این که
جرقه‌ای زد و سوزاند خانمانت را...
گرفته از تو تن سالم و جوانت را...^{۱۵}
(رشیدی، ۱۳۸۴: ۶۱)

۱-۲-۵. زیر سؤال بردن باورهای دینی و...

مثال:

از این نتیجه داور بازی کلافه است
«یک لحظه صبر و حوصله، یک بوسه بیشتر
و آخرین دقایق وقت اضافه است...
دنیای پشت ابر، عزیزم خرافه است...^{۱۶}
(معارف، ۱۳۸۶: ۱۴)

۱-۲-۹. نمادهای زندگی مدرن و شهری.

مثال:

فرشته بوده‌ای و جایت آسمان بوده ستارگان همه دورت نگاهبان بوده...
لباس، خانه، غذا، مبل، ویدئو، ماشین و تو که جایت از آغاز آسمان بوده^{۲۰}
(موسوی، ۱۳۸۱: ۱۵۸)

۱-۲-۱۰. واژه‌ها و جمله‌های غیرمؤدبانه و غیراخلاقی.

مثال:

با «نه» شروع شد... و به «نه» می‌شود تمام عشقی که خورده روح مرا مثل یک جدام...
پای اجاق گاز قدیمی نشسته عشق تا که همیشه زر بزند: عین... قاف... لام...^{۲۱}
(قریشی، ۱۳۸۶: ۱۵)

۱-۲-۱۱. یادآوری خاطرات کودکی (دوران مدرسه، بازی‌ها و...)

مثال:

باد با خود همه‌ی خاطره‌ها را آورد حال این شاعر بی‌حوصله را جا آورد
باد با خود همه‌ی خاطره‌ها را از یک دفتر مشق چهل برگ به اینجا آورد
و صدایی که در آن خاطره‌ها می‌پیچید بچه‌ها جمله بسازید همه با «آورد»...^{۲۲}
(آریان، ۱۳۸۷: ۹)

۱-۲-۱۲. فال‌گیری و کف‌بینی (فال قهوه، فال حافظ و...)

مثال:

فالگیری به من گفت امسال منتظر باش مهمان می‌آید

عاشقانه‌ترین روز پاییز، یک فرشته به کاشان می‌آید^{۲۳}
(میرانی، ۱۳۸۶: ۷۱)

۱-۳. مقاومت و پایداری (دفاع مقدس).

پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ سازمان ملل و پایان جنگ تحمیلی، موضوع پرداختن شاعران به جنگ و حوادث آن نه تنها به فراموشی سپرده نشد بلکه مورد اقبال بسیاری از شاعران جوان واقع شد که حتی دوران جنگ را ندیده بودند. اما تغییرات چشم‌گیری در زاویه‌ی دید شاعران به این موضوع به وجود آمد که به طور کلی می‌توان گفت به مرور از اصل جنگ فاصله گرفته و بیش‌تر به حواشی و تبعات آن پرداخته شد. ضمن اینکه با فروکش کردن کارکرد حماسی و هیجانی آثار پیشین، غزل‌سرایان هم‌زمان با ارائه آثار جدید، به ارتقاء جنبه‌ی هنری آثار خود هم روی خوش نشان داده و رفته رفته از فضای شعاری سال‌های جنگ فاصله گرفتند و آثار ماندگاری را خلق کردند.

بر این اساس می‌توان رویکرد محتوایی غزل را با موضوع کلی مقاومت و پایداری

(دفاع مقدس) تحت عناوین زیر بررسی کرد:

۱-۳-۱. توصیف لحظه‌ی شهادت

مثال:

<p>دالانی از ستاره درونم پدید شد یک تکه ابر آمد و اسبی سپید شد تا نقطه‌ی سیاه زمین ناپدید شد جلد شناسنامه‌ی روحم جدید شد دیدم نوشته‌اند: «محمد شهید شد»^{۲۸} (کیانی، ۱۳۸۱: ۱۴)</p>	<p>زانو زدم، نشستم و دردم شدید شد دستم دراز شد طرف آسمان و بعد بر گرده‌اش نشستم و آن قدر زل زدم باطل شدند خاطره‌های جنازه‌ام بعداً که توی خواب پدر آمدم زمین</p>
---	--

۱-۳-۲. شهادت و انتظار ظهور.

مثال:

چون پرستوی کوچ پر زد و رفت، او که الگوی استواری بود
 مرد جنگ و جنون و آتش و دود، کوهی از صبر و پایداری بود...

۱-۳-۵. پدران، مادران، برادران و خواهران شهدا

مثال:

مادر که گریه کرد، دلم تکه تکه شد
 قرآن و آب و آینه هم تکه تکه شد
 او رفت، رفت و دور شد و در نگاه من
 تصویر او قدم به قدم تکه تکه شد
 ... در زد کسی و گفت که یک مرد آشنا
 دیشب میان خون و بلم تکه تکه شد^{۳۲}
 (حسینی، ۱۳۸۳: ۳۷)

۱-۳-۶. همسران جانبازان

مثال:

و در جوانی اش کشید طرح انتظار را
 زنی که آمده است تا به سر برد قرار را
 سکانس یک، لباس های مرد او به دست باد
 و چفیه در سکانس بعد، سیم خاردار را...
 سکانس آخری دو دست او کجا رها شده
 که زن گرفته دست صندلی چرخدار را^{۳۳}
 (عزیزیان، ۱۳۸۶: ۹)

۱-۳-۷. جانبازان شیمیایی

مثال:

سلام، خسته نباشید، دوستان... سرفه
 همیشه سفره تان غرق آب و نان... سرفه
 سلامتی به وجود شما گوارا باد
 صدای خنده ی تان تا به بیکران... سرفه
 حریر خواب شما... سرفه... گرم و نرمینه
 لباس روح شما... سرفه... پرنیان... سرفه
 و سرفه، سرفه ی ممتد، سیاه و درد آلود
 گرفته است از او این زمان، امان، سرفه^{۳۴}
 (میرعبدا...، ۱۳۸۳: ۱۸۴)

۱-۳-۸. پیوند دفاع مقدس و واقعه ی عاشورا

مثال:

ای کاش می شد بیاری از او نشانی، شلمچه! یا لااقل خاطراتی از او بخوانی، شلمچه!

ندهد گیر هی به شوهر خود
 دست در جیب شوهرش نکند
 هی نخواهد پی تنش باشد...
 بلکه در جیب وی شپش باشد...^{۴۶}
 (اشتیاقی، ۱۳۸۹: ۴۲)

۱-۴-۸. بوق زدن بی دلیل ماشین‌ها

مثال:

راننده‌ها بدون سبب بوق می‌زنند
 یا می‌زنند از تو جلو، دست روی بوق
 هنگام ظهر و نیمه‌ی شب بوق می‌زنند...
 آن هم اگر نشد، زعقب بوق می‌زنند...^{۴۷}
 (مجردزاده کرمانی، ۱۳۸۸: ۱۰۱)

۱-۴-۹. فوتبال

مثال:

گلش پرپر، دو کفشش پاره فوتبال
 تو گوشت پنبه‌کن مشدی که امروز
 عجب وضعش فلاکت باره فوتبال...
 پر از فحش و پر از لیچاره فوتبال...
 بکش آه و بگو بیچاره فوتبال...^{۴۸}
 (سلیمانی پور، ۱۳۸۹: ۱۴۸)

۱-۴-۱۰. شعر و شاعری

مثال:

گذشتی و نگذشتم، رمیدی و نرمیدم
 مدیح مردم نادان، سرودی و نسرودم
 نهفتی و نهفتم، چمیدی و نچمیدم
 به نعره چاک گریبان، دریدی و ندریدم
 کنار بادیه ليسان، لمیدی و نلمیدم...^{۴۹}
 (زرویی نصرآباد، ۱۳۸۹: ۱۳۳)

۱-۵. آئینی

«وجه تمایز شعر آئینی با دیگر انواع شعر، به جهت موضوعی، در مقوله‌های مختلف مذهبی است که به آن می‌پردازیم و الا در خصوص عناصر شعری هیچ تفاوتی با آنها

۲-۶-۱. روایت‌گری با استفاده از تلفیق غزل و داستان

مثال:

عصری میان آن همه خون گریه‌ها و دود ماشین سرخ گل زده آمد تو را ربود...^{۶۹}
(خوانساری، ۱۳۸۰: ۱۸)

۲-۶-۲. روایت‌گری با استفاده از تلفیق غزل، نقاشی و داستان

مثال:

نقاش من به تابلوی خود سری بکش امشب مرا به منظره‌ی دیگری بکش...^{۷۰}
(مردانی، ۱۳۸۵: ۴۰)

۲-۶-۳. روایت‌گری با استفاده از تلفیق غزل و سینما

مثال:

سکانس یک، نه شب، زن در ایستگاه ترن مسافری عزیز قطار نه لطفاً
به ضلع غربی سالن، هجوم آدم‌ها و زن که راه می‌افتد به سمت کویه‌ی من...^{۷۱}
(الوندی، ۱۳۸۱: ۱۶۹)

۲-۶-۴. روایت‌گری با استفاده از تلفیق غزل و نامه نگاری

مثال:

این شعر آری از زبان یک شهید است همراه یک نامه به دست من رسیده است...^{۷۲}
(آریان، ۱۳۸۹: ۵۲)

۲-۶-۵. روایت‌گری با استفاده از تلفیق غزل و روز شمار هفته

مثال:

دوباره شنبه وقتی می‌دویدی به من با پاکتی میوه رسیدی
و در برخورد ما روی زمین ریخت تمام سیب‌هایی که خریدی
و یکشنبه برای عذرخواهی گلابی، سرمه‌ای، چادر سفیدی...^{۷۳}
(مردانی، ۱۳۸۵: ۲۱)

یادداشت‌ها

۱. هر لبت یک کبوتر سرخ است.
۲. این‌ها را فقط به خاطر شما چاپ می‌کنم.
۳. کبریتی اوستایی.
۴. این‌ها را فقط به خاطر شما چاپ می‌کنم.
۵. شب‌های شهرپور (۲).
۶. گریه روی شانهای تخم‌مرغ.
۷. چریک‌های جوان.
۸. شب‌های شهرپور (۴).
۹. شب منظومه‌ها.
۱۰. این‌ها را فقط به خاطر شما چاپ می‌کنم.
۱۱. سبک‌شناسی شعر.
۱۲. عشق قابیل است.
۱۳. مرد بی‌مورد.
۱۴. شب‌های شهرپور (۲).
۱۵. شب‌های شهرپور (۴).
۱۶. گریه روی شانهای تخم‌مرغ.
۱۷. چریک‌های جوان.
۱۸. حبسیه‌های یک ماهی.
۱۹. گریه روی شانهای تخم‌مرغ.
۲۰. شب‌های شهرپور (۲).
۲۱. گریه روی شانهای تخم‌مرغ.

۲۲. شب منظومه‌ها.
۲۳. گریه روی شانیهی تخم‌مرغ.
۲۴. این‌ها را فقط به خاطر شما چاپ می‌کنم.
۲۵. شب منظومه‌ها.
۲۶. گریه روی شانیهی تخم‌مرغ.
۲۷. وبلاگ فراموش کردم فراموش کنم.
۲۸. شب‌های شهریور (۴).
۲۹. از طراوت سرخ.
۳۰. روایت مجنون.
۳۱. شب‌های شهریور (۲).
۳۲. در ضیافت باران.
۳۳. به قدر رهایی.
۳۴. روایت مجنون.
۳۵. همان.
۳۶. همان.
۳۷. از طراوت سرخ.
۳۸. یک بغل کاکتوس.
۳۹. بدیع در شعر فارسی.
۴۰. یک بغل کاکتوس.
۴۱. این مرد مشکوک.
۴۲. یک بغل کاکتوس.
۴۳. در حلقه‌ی رندان (۱).

۴۴. یک بغل کاکتوس.
۴۵. نزدیک ته خیار.
۴۶. یک بغل کاکتوس.
۴۷. در حلقه‌ی رندان (۱).
۴۸. یک بغل کاکتوس.
۴۹. همان.
۵۰. آخرین دقیقه‌های آخر الزمان.
۵۱. پشت پرده‌ی ملکوت.
۵۲. شب منظومه‌ها.
۵۳. صورت پیوند جهان (۳).
۵۴. وبلاگ سواد آینه.
۵۵. وبلاگ کمیت.
۵۶. فرهنگ قافیه در شعر فارسی.
۵۷. وبلاگ فراموش کردم فراموش کنم.
۵۸. موسیقی شعر.
۵۹. مرد بی‌مورد.
۶۰. چریک‌های جوان.
۶۱. سفر در آینه (نمونه‌های ارائه شده در بخش قافیه و ردیف از مقاله‌ی «گونه‌های نوآوری در قافیه‌ی غزل امروز» نوشته‌ی سید هانی رضوی استخراج شده است، البته با اندکی تلخیص و در قالب تقسیم‌بندی جدید و اضافه شدن دو عنوان قافیه‌ها و ردیف‌های کم کاربرد).
۶۲. گزینه ادبیات معاصر.

۹. دفتر طنز حوزه هنری، ۱۳۸۸، در حلقه‌ی رندان، تهران: سوره مهر.
۱۰. رحیمی، مهدی، ۱۳۸۶، رقص بر پل چینود، تهران: آرام دل.
۱۱. زارع، نجمه، ۱۳۸۵، عشق قابیل است، اصفهان: فرهنگ مردم.
۱۲. زارعی، مهدی، ۱۳۸۷، آخرین دقیقه‌های آخر الزمان، تهران: آرام دل.
۱۳. ....، ۱۳۸۶، شب منظومه‌ها، تهران: سوره مهر.
۱۴. سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، ۱۳۸۱، شب‌های شهریور، جلد دوم، تهران: نشر شهر.
۱۵. ....، ۱۳۸۴، شب‌های شهریور، جلد چهارم، تهران: مدیا.
۱۶. سمنانی، وحید، ۱۳۸۶، صدف‌های لال، کرج: شانی.
۱۷. شفیعی کدکنی، محمدرضا، ۱۳۷۶، موسیقی شعر، چاپ پنجم، تهران، آگاه.
۱۸. شمیسا، سیروس، ۱۳۷۸، سبک‌شناسی شعر، چاپ چهارم، تهران: فردوسی.
۱۹. صمدی، ابوالفضل، ۱۳۸۶، خیابان حصار، مشهد: سخن گستر.
۲۰. طریقی، غلامرضا، ۱۳۸۶، هر لب‌ت یک کبوتر سرخ است، تهران: سوره مهر.
۲۱. عقدایی، تورج، ۱۳۸۰، بدیع در شعر فارسی، زنجان: نیکان کتاب.
۲۲. فیض، ناصر، ۱۳۸۹، نزدیک ته خیار، تهران: سوره مهر.
۲۳. مردانی، مهدی، ۱۳۸۵، عاشقانه‌های یک جهنمی، قزوین: حدیث امروز.
۲۴. ....، ۱۳۸۸، پشت پرده‌ی ملکوت، تهران: فصل پنجم.
۲۵. معاونت فرهنگی پرورشی نیروی مقاومت بسیج، ۱۳۸۳، در ضیافت باران، تهران: بیک سبحان.
۲۶. موسوی، مهدی، ۱۳۸۴، این‌ها را فقط به خاطر شما چاپ می‌کنم، مشهد: سخن گستر.
۲۷. مهری خوانساری، هادی، ۱۳۸۰، گزیده ادبیات معاصر، تهران: نیستان.
۲۸. مهدی‌نژاد، امید، ۱۳۸۹، یک بغل کاکتوس، چاپ دوم، مشهد: سپیده باوران.
۲۹. میرزایی، محمدسعید، ۱۳۷۸، مرد بی‌مورد، کرج: نادى.
۳۰. واقع‌طلب، جلیل، ۱۳۸۰، گزیده ادبیات معاصر، تهران: نیستان.

